

הקונסנסוס, צה"ל, והסרבנות

השלכות אסטרטגיות של ההינתקות על החברה הישראלית

מאיר אלרן

מבוא

תכנית ההינתקות מרצועת עזה ומארבעת ההתנחלויות בצפון השומרון, ההיערכות לביצועה והוויכוח הציבורי על עצם קיומה הם הסיפור המרכזי בזירה הפוליטית והחברתית בישראל של שנת 2005. אם התכנית אכן תבוצע במועדה, דרך יישומה ומאפייניה ישפיעו על מרכיבים רבים וחשובים של החברה הישראלית בעתיד.

תכנית ההינתקות של ראש הממשלה אריאל שרון יוצרת מציאות פוליטית חדשה, הגם שלא ברור אם היא אכן משקפת מהפך תפיסתי אמיתי בסדר היום המדיני שלו בנוגע לסכסוך עם הפלסטינים ודרכי פתרונו, או שמא היא מהלך שתמציתו שאיפה לרווח זמן לצורך חיזוק האחיזה הישראלית בגדה המערבית. כך או כך, זו הפעם הראשונה שמדינת ישראל עומדת לסגת ביוזמתה ובאורח חד-צדדי, ללא תמורה, משטחים נרחבים של ארץ-ישראל המנדטורית. יש בכך משום ריסוק אתוס שאותו טיפח במידה רבה שרון עצמו במשך שנים רבות ועד אמצע שנת 2003, כאשר הצהיר כי "דין נצרים כדין תל-אביב". אתוס זה היה מבוסס על הקביעה האסטרטגית-היסטורית לפיה ההתיישבות היהודית היא שתקבע את גבולותיה של מדינת ישראל. אמנם הנסיגה מסיני וחיסול חבל ימית שימשו תקדים, לא

בלתי חשוב, להסתלקות הנוכחית, אולם ברור שמבחינת האתוס הלאומי אין גזירה שווה בין המקרים. סיני לא נחשב אף פעם חלק מארץ-ישראל, מה גם שפינויו היה חלק מהסכם שלום היסטורי עם מצרים. שבירת האתוס בולטת במיוחד כאשר ליציאה מרצועת עזה כולה מתלווה גם ההחלטה, שיש לה משמעות סמלית מרחיקת לכת, לפנות גם ארבע ההתנחלויות בצפון השומרון. יש בכך יותר ממידה של איתנות לגבי הצפוי בעתיד.

על-פי סקרי מכון תמי שטיינמץ באוניברסיטת תל-אביב תכנית ההינתקות של שרון זכתה מראשיתה, משלהי שנת 2003, לתמיכה ברורה בציבור הישראלי. תמיכה זו הייתה יציבה ולאורך חודשים ארוכים היה שיעורה כ-60 אחוז מהציבור בישראל. על-פי סקרי מכון דחף, התמיכה במדיניות ההינתקות הייתה אפילו גבוהה יותר, כ-70% מהנשאלים באוקטובר 2004 תמכו מאוד ודי תמכו; בפברואר 2005 – 66% תמכו בהחלט ודי תמכו; ובמאי 2005 – 60% תמכו בהחלט ודי תמכו. מאז פברואר 2005 הסתמנה מגמה של ירידה קלה בתמיכת הציבור בתכנית. לפי מספר סקרים ירד אחוז התומכים בתכנית ביוני לכ-50. על-פי סקרי מכון תמי שטיינמץ מגמת הירידה

בתמיכה נעצרה בסקר של שלהי מאי 2005. התמיכה בתכנית התייצבה אז על-57.5% בקרב היהודים, לעומת 35.3% מתנגדים בקרב היהודים. בסוף יוני, שיעור התמיכה עמד על 54% ואילו שיעור המתנגדים עלה ל-41%. הצמצום בתמיכה עשוי להיות מוסבר בדיבורים על היעדרם של פתרונות הולמים למתנחלים שיפנו. יש רוב – הן בקרב התומכים (56%) והן בקרב המתנגדים (64%) – המעריכים, פחות מחודשיים לפני תחילת יישום התוכנית, כי הממשלה והגופים המופקדים על הביצוע אינם ערוכים כראוי לכך. אפשר שהירידה בתמיכה חלה גם על רקע דחיית ביצוע התכנית מחודש יולי לאוגוסט. בסקר שנערך בתחילת מאי 2005 מסתבר שרק 35% האמינו כי ההינתקות תבוצע במועד שנקבע. מספרם של אלה עלה ל-42% בסוף יוני. 36.7% העריכו במאי ו-32% בסוף יוני שהיא תידחה שוב. 11.8% סברו במאי ו-13.5% ביוני שהתכנית לא תבוצע כלל.

על רקע נתונים ומגמות אלה, בוחן המאמר כמה השלכות אפשריות של תכנית ההינתקות על החברה הישראלית: החשש מהתפרקות הקונסנסוס, צה"ל וסוגיית הסרבנות, ושאלת הלגיטימציה הציבורית סביב מעורבותו העמוקה של צה"ל במהלך.

השאלות המרכזיות הפתוחות לדיון בהקשר לתכנית ההינתקות / שלמה ברום

ערב תחילת יישום תכנית ההינתקות ועדיין יש שאלות פתוחות רבות הנוגעות למרכיבים חשובים בה והקשורים בה, העשויים להשפיע על מידת השגת מטרותיה.

שאלה ראשונה היא, עד כמה תהיה הנסיגה מרצועת עזה מלאה. אם תמשיך ישראל לשמור על השליטה על המעטפת החיצונית של רצועת עזה על ידי קיום נוכחות צבאית בציר פילדלפי, החוצץ בין רצועת עזה ומצרים, ובאמצעות שליטה במעבר הגבול ברפיח ותמנע פתיחת נמל תעופה ונמל ימי, אזי יש חשש רב להמשך החיכוך עם הפלסטינים. ישראל תתקשה עקב כך לזכות בהכרה בינלאומית, בסיום הכיבוש ברצועת עזה. אם תוותר ישראל על השליטה במעטפת החיצונית של רצועת עזה בלא פתרונות חלופיים, שיבטיחו בקרה על הסחורות הנכנסות לעזה וימנעו הברחות נשק, עלול הסיכון הביטחוני לישראל לגדול במידה ניכרת. במצב כזה גם לא תוכל להישמר בעזה מעטפת המכס המשותפת לישראל ולרשות הפלסטינית לפי הסכם פאריס, ותעלה השאלה, האם יכול להתקיים משטר מכס שונה ברצועת עזה מזה הנהוג באזורי יהודה ושומרון.

אם הנסיגה מעזה תהיה מלאה, תעלה גם השאלה (השנייה) האם ראוי לישראל לבקש ממועצת הביטחון או גוף אחר של האו"ם להכריז על הנסיגה של ישראל מרצועת עזה כחלק ממילוי אחר החלטה 242.

שאלה שלישית נוגעת לתפקידם של צדדים שלישיים. האם אפשר לפתח פתרונות לבקרה על המעטפה החיצונית של רצועת עזה באמצעות שילובם של צדדים שלישיים, אם מדינה ערבית כמו מצרים, שבכוחה לסייע לפתרון בעיית ההברחות בציר פילדלפי, ואם גורמים בינלאומיים אחרים. מה צריך להיות תפקיד הצוות הביטחוני של הקוארטט בראשות הגנרל האמריקני ווארד? האם תפקידו מתמצה בסיוע לפלסטינים בביצוע הרפורמה בגופי הביטחון שלהם ובבניית יכולתם או שיש לישראל אינטרס שצוות זה ישמש מנגנון פיקוח על מילוי התחייבויותיהם של שני הצדדים,

מנגנון שהיה צריך לקום לפי מפת הדרכים.

שאלה רביעית – מהו המעמד המשפטי של השטח שיפונה בצפון השומרון, שם המצב שונה מזה שיחול על הרצועה. השטח שממנו תיסוג ישראל אינו נפרד משאר אזורי השומרון באמצעות מכשול פיזי כלשהו, ולא כל ההתנחלויות מפונות מצפון השומרון. לפיכך יהיה קשה לקיים הפרדה בין המתרחש באזור זה לשאר אזורי יהודה ושומרון. מצב זה עשוי להניע את ישראל לשמור בידה את מרב הגמישות באמצעות שימור המעמד החוקי הנוכחי של השטח המפונה, המוגדר כיום אזור C, שבו כל הסמכויות בידי ישראל. מנגד לא יוכלו הפלסטינים לקיים את שליטתם באזורים האלה בלי שהסמכויות האזרחיות לפחות יעברו לידם. האם אפשר להעביר את הסמכויות הללו לידהם בלא לשנות את מעמדו של השטח הזה ולהגדירו אזור B?

שאלה חמישית – כיצד יתקיים מעבר של אנשים וסחורות בין צפון השומרון לבין שאר אזורי יהודה ושומרון? אם נראה בו אזור בעל מעמד משפטי אחר עלולה להיווצר הפרדה בינו לבין שאר חלקי הגדה המערבית, שתחזק את חשדות הפלסטינים כאילו כוונת ישראל היא לקיים קנטונים מנותקים ולסכל בכך את הסיכוי להקמת מדינה פלסטינית בת קיימא.

שאלה שישית – מה יהיה טיבם של הקשרים הכלכליים בין רצועת עזה לצפון השומרון וישראל? לפי החלטת הממשלה תיפסק עבודת פלסטינים בישראל עד שנת 2008, אולם לישראל יש עניין בשיפור המצב הכלכלי בשטחים האלו משום שגילוייה של מצוקה כלכלית עלולים לגלוש לישראל. אין יכולת לשפר את המצב הכלכלי במהירות בלא שיפור הקשר הכלכלי עם ישראל, לרבות עבודת פלסטינים בישראל ותנועה של סחורות אל ישראל וממנה, עם הפרעות מזעריות.

ועוד שאלה (השביעית) – כיצד יתקיים המעבר בין רצועת עזה לבין אזור יהודה ושומרון? האם על ידי הקמת מעין "מעבר בטוח" לפי הסכם הביניים או על-פי סידורים אחרים?

הממד הערכי והדתי

מאז הכריז עליה ראש הממשלה עוררה תכנית ההינתקות ויכוח ציבורי נוקב בסוגיות היסוד הנוגעות לעתידה של ארץ-ישראל וגבולותיה. הוויכוח אף הורחב לתחומים ערכיים, הקשורים למיתוסים ולאתוסים הבסיסיים ביותר

של החברה הישראלית. ויכוח זה, בשל משקלו האידיאולוגי והרגשי, גלש מתחילתו לקונפליקט חברתי ופוליטי של ממש וקרא תיגר על אחד המיתוסים המודגשים בישראל: לכידותה של החברה הישראלית, או ליתר דיוק, החברה היהודית הישראלית, כמרכיב מפתח,

כביכול, באיתנותה וביכולתה להתמודד עם הקשיים הניצבים לפניה. הוויכוח הפוליטי הציבורי גלש גם לממד הדתי בכל הקשור להינתקות ממה שמכונה "חבלי ארץ-ישראל". ממד זה יוצר מצב שבו – אמנם לא לראשונה, אך בעוצמה רבה – מתייצ-

בים חלקים חשובים בציבור הדתי בעמדה של התנגדות להחלטות הריבון הממלכתי בסוגיות מכריעות, ונציגיהם הפוליטיים המובהקים מייצגים עמדה זו באופן ברור ועקיב. גם בסקר של מרכז תמי שטינמץ ממאי 2005 מסתמן כי שיעורי התמיכה בתכנית ההינתקות בקרב תומכי המפלגות הדתיות הם נמוכים מאוד: מצביעי המפד"ל – 36%; ש"ס – 25%; יהדות התורה – 16%.

ההתנגדות החריפה של חלקים גדולים בציבור הדתי למדיניות ההינתקות נעוצה, מין הסתם, לא רק בהתייחסותם לחבל עזה כחלק מארץ ישראל ההיסטורית, "נחלת אבות". נראה כי היא קשורה במידה רבה לחשש מפני המשך מגמת ההינתקות גם מחבלים נוספים ביהודה ושומרון. יש מקום גם לסברה כי התנגדותם של לפחות חלק מהציבור הדתי ומנהיגיו התורניים והפוליטיים חורגת גם לעבר שורשים נוספים, הנוגעים בניכור המסתמן בין הקבוצות האקטיביסטיות של הציבור הדתי לבין ישראל החילונית, שאולי נתפסת אצל חלקם כמתרחקת מערכי יסוד יהודיים. כך או כך, התנגדות זו הביאה לחיפוש אחר דרכים מגוונות לסיכול התכנית. חלק מדרכים קיצוניות אלה נראות בעיני רבים במחנה החילוני כבלתי לגיטימיות וככאלה המאיימות על המרקם החברתי והפוליטי של החברה הישראלית הדמוקרטית.

גורמי הממשל העוסקים במלאכת ההינתקות מחויבים להתכונן גם לתסריטים קשים. בסקר של מרכז תמי שטינמץ מינואר 2005 נמצא כי 46.5% מהנשאלים סברו שיש סכנה גבוהה או די גבוהה למלחמת אזרחים בישראל אם תבוצע תכנית ההינתקות החד-צדדית, וזה על רקע ההתבטאויות של רבנים ודוברים אחרים של המתנחלים

הקוראות להתנגד פיזית לפינוי. ביוני סברו 40% מקרב הנשאלים היהודיים כי קיימת סכנה כזו. 50.7% מהנשאלים היהודיים חשבו בסוף יוני כי יש סכנה אמיתית לרצח של מנהיגים התומכים בהינתקות ו-72.8% חושבים שקיימת סכנה אמיתית להתנגשויות אלימות ושפיכות דמים באזורים שיפנו. 75% מהנשאלים היהודים (בסקר של מכון דהן, פברואר 2005) חששו מאוד או די חששו כי התנגשויות בין מתנחלים לחיילים שיפנו אותם עלולות להוביל לחילופי אש בין המתנחלים לחיילים.

לפני ביצוע תכנית ההינתקות עולה שאלת הלגיטימציה שבהפעלת צה"ל למשימות משטרתיות-אזרחיות, ודאי כאלה שאין כלפיהן קונסנסוס בחברה הישראלית.

ואכן אין להוציא מכלל אפשרות שבתנאים שנוצרו, באווירה של חשדנות ועוינות הדדיים, יש סכנה, שקשה למדוד אותה, שההתנגדות הפיזית לפינוי, גם אם תהיה פסיבית וודאי אם תהיה אקטיבית, תגרום לנפגעים ואולי אף, חלילה, להרוגים. אם יתממש תרחיש חמור כזה, גם אם ייעשה מאמץ עליון של הכוחות המפנים למנעו, יהיו לו השלכות חריפות בעתיד בהיבט הרחב של מידת הלגיטימציה של הממשלה או חופש הפעולה שלה להחליט על פינוי שטחים ויישובים בגדה המערבית, אם בהחלטה חד-צדדית ואם בהסכם עם הפלסטינים. התקדים שייווצר יהיה רלוונטי גם בהיבט הספציפי יותר של המשך של פינוי

התנחלויות או אפילו מאחזים בלתי חוקיים בגדה המערבית.

צה"ל, הפינוי והקונסנסוס

סוגיה מרכזית אחרת הנגזרת מתכנית ההינתקות קשורה לתפקידו של צה"ל כגורם עיקרי בביצוע פינוי המתנחלים ותופעת הסרבנות האפשרית בקרב משרתיו. אמנם הכוונה היא שמטרת ישראל, במסגרת משימותיה בשמירת הסדר הציבורי, היא שתבצע את המתבקש מהמגע הישיר עם המפונים. לא ברור עד כמה ניתן יהיה באמת להסתפק בכוחות המשטרה. הבעיה הקשה והעקרונית יותר היא תפקודו של הצבא בפינוי המתנחלים, ובייחוד אם תתפתח אלימות ויהיו נפגעים. כבר לפני ביצוע תכנית ההינתקות עולה שאלת הלגיטימציה שבהפעלת צה"ל למשימות משטרתיות-אזרחיות, ודאי כאלה שאין כלפיהן קונסנסוס בחברה הישראלית.

גם בסוגיה זאת אין סיפור ההינתקות עומד בפני עצמו; יש לו רקע ערכי, שמה שנים מלווה את האתוס הלאומי המגדיר את צה"ל כ"צבא העם", כערך מכונן. התנגשות אפשרית של חיילי צה"ל עם אזרחי המדינה, הפעלת כוח נגדם ואולי אף הידרדרות להתנגשויות ולנפגעים עלולים ליצור בקיעים קשים באמנה הבלתי כתובה אך המאפיינת כל כך את החיבור הייחודי בין צה"ל למדינה ולחברה הישראלית.

נושא זה מטריד מאוד את קברניטי צה"ל לא רק בשל המשמעויות המידיות של הפינוי העומד על הפרק. עיקר הבעיה טמונה אולי בחשש עמוק מההתפתחות בעתיד, לאחר הפינוי, ובייחוד אם זה ילווה בתקריות קשות ובנפגעים. האם יוכל צה"ל להמשיך ולתפקד במשימות אזרחיות וא-

זרחיות למחצה כפי שהוא עושה זה שנות דור? האם תוכל הממשלה לשגר למשימות מול ונגד אזרחים ישראלים? האם תוכל הממשלה להפעילו בתחומים שמתנהל בהם ויכוח ציבורי ער ואין בהם הסכמה לאומית רחבה? האם יהיה אפשר להפעיל את צה"ל בהינתקות שלב ב?

הטלת משימות אזרחיות מובהקות על צה"ל במסגרת ההינתקות, אפילו אם הוא מוצב כביכול במעגל השני של המגע עם האוכלוסייה האזרחית האמורה להתפנות, היא בעייתית ביותר גם מהבחינה המקצועית. ההנחה הבסיסית היא שצה"ל הוא בעל כישורים כאלה שאפשר להסב אותם לתחומים שאינם מעניינו ומניסיונו המקצועי. וכי מה באמת מכשיר את צה"ל לעסוק בפניו אזרחים, כולל ילדים נשים וזקנים, פרט ליכולתו להעמיד כוחות גדולים, המאוגדים בארגון יעיל וממושמע?

סוגיית הסרבנות

סכנת הסרבנות בהקשר של ביצוע תכנית ההינתקות מעצימה את האיום על יסודותיו הערכיים והחברתיים של הצבא. בסקר שערך מרכז תמי שטינמץ בדצמבר 2004 נמצא שכ-45% מכלל הציבור (ו-47% מהציבור היהודי) בטוחים או חושבים שהסרבנות משמאל ומימין תסכן את יכולת הביצוע של צה"ל. על שאלה אחרות שנשאלה באותו סקר השיבו 26.4% מכלל הנשאלים (27% מהנשאלים היהודים) כי הם בטוחים או חושבים שזו זכותם של חיילים מהימין לסרב לקחת חלק בפניו היישובים בשטחים כביטוי לאמונתם. מספר גדול יותר – 32.5% מכלל הציבור – השיבו כי צה"ל צריך לגלות הבנה כלפי חיילים המסרבים לפקודה הנוגדת את מצפונם.

בסקר שערך מכון דחף בינואר 2005 השיבו 32% מהנשאלים כי לדעתם מותר לקרוא לסרבנות במסגרת חופש הביטוי. באותו סקר נמצא כי רק 35% מהנשאלים סבורים שיש להעמיד מיד לדין מי שקורא לסרבנות, ולעומתם 52% חושבים שיש לפתוח במסע הסברה נגד סרבנות ו-11% חושבים שאין

סכנת הסרבנות מעצימה את האיום על יסודותיו הערכיים והחברתיים של הצבא

לעשות דבר נגד הסרבנים. מנתונים אלה מתברר שיש בציבור הרחב מידה רבה של סלחנות וסובלנות כלפי תופעת הסרבנות. גישה ציבורית זו ודאי מעודדת את הסרבנים הפוטנציאליים ומקשה על צה"ל למצות עמם את הדין. היא גם מצביעה על היותה של הבעיה רחבת היקף ועמוקה ונוגעת לשורשיה של התפיסה המסורתית שראתה בהזדהות המשרתים בצה"ל עם המשימה מרכיב חיוני ומובן מאליה בעוצמתו של צה"ל ובהפעלתה. אמנם תפיסה זו אינה ניצבת ככל הנראה בפני ערעור במשימות הקרביות, מול אויב מובהק, ברמה של הפרט והיחידה. אולם ערעור עליה בקרב הציבור הכללי בנוגע למשימות אזרחיות עלול לחלחל גם לרובד המבצעי ולפגוע ביכולת הממשלה להפעיל את הצבא למשימות שהיא קובעת.

היקפה של תופעת הסרבנות יהיה קריטי לגבי ההתפתחויות בעתיד. אם תופעת הסרבנות תהיה רחבה, תגיע גם לקציני צה"ל ותתפשט גם ליחידות הסדירות, היא עלולה להעמיד את שאלת צביונו של צה"ל במקום גבוה בסדר היום הלאומי. ואולם גם אם תהיה התופעה מצומצמת בהיקפה היא לא

תוכל לטשטש את העובדה שצה"ל נסחף שוב למרכזו של ויכוח פוליטי, ואת הצורך בבחינה מעמיקה – ציבורית ופוליטית – של הנושא. במשך שנים רבות היה נהוג לחשוב ולומר, כי צה"ל עומד מחוץ או אולי מעל לוויכוח הפוליטי האידיאולוגי. האם יהיה אפשר לומר זאת לאורך זמן?

אמנם צה"ל שלאחר האינתיפאדה השנייה נמצא מבחינות רבות בעמדה של חוזק פנימי וזוכה להוקרה עמוקה בציבור הישראלי. הצלחותיו במלחמה בטרור הו- כיחו שוב לא רק את נחיצותו כמכשיר יעיל לשמירה על ביטחון המדינה ואזרחיה, אלא גם את יכולתו להתאים את עצמו לזירות ולנסיבות משתנות של התמודדות. צה"ל זוכה בצדק לאמון רב ביותר בקרב הציבור. ואולם כשמדובר בלגיטימציה ציבורית עומד צה"ל בפני מצב מסובך. למרות ההצהרות הפומביות שהצבא הוא רק גוף מבצע של מדיניות הממשלה, חיילים ומפקדים המ- שרתים בו, כמו גם קבוצות רבות בציבור הרחב, רואים הצדקה גוברת ליצור קשר בין צה"ל, הפיקוד העליון, השירות הצבאי והעמדות הפוליטיות. אלה נשענים גם על ההנחה הרווחת כי הצבא ומפקדיו הבכ- רים מעורבים יותר ויותר בקבלת החלטות

יש בציבור הרחב מידה רבה של סלחנות וסובלנות כלפי תופעת הסרבנות. גישה זו מעודדת את הסרבנים ומקשה על צה"ל למצות עמם את הדין

מדיניות. בסקר שערך בפברואר 2005 מרכז תמי שטינמץ קבעו 25% מכלל הציבור (20% מהיהודים) כי לצה"ל יש השפעה חזקה

מדי על עיצוב המדיניות הלאומית, לעומת 16% שגרסו שהשפעתו חלשה מדי ו-45.5% שקבעו שהשפעתו מתאימה. בנסיבות אלה וברגישות המאפיינת את התקופה הקרובה יעמוד מרקם היחסים בין הצבא למדינה ולחברה הישראלית בפני אתגרים חדשים.

סיכום

ביצועה של תכנית ההינתקות מרצועת עזה ופינוי ההתנחלויות בה ובצפון השומרון ישמש צומת ראשי בדרכה העתידית של החברה הישראלית. אם התכנית תבוצע בהצלחה, גם אם לא בלי קושי, ובעיקר בלי

נפגעים בנפש, תתחזק ישראל מבית ומחוץ: בסיסי הלגיטימיות ומרווחי התמרון של ממשלת ישראל יישמרו ואף יתעצמו; תוכח ותתבסס יכולתה של המערכת הממלכתית לקיים תהליכים מסודרים ודמוקרטיים של קבלת החלטות גם בנושאים לאומיים קשים ומעוררי מחלוקת עזה. חוסנה של המערכת הפוליטית וכישוריה להשתמש בכלים הדמוקרטיים יאפשרו לקבוע, באמצעות תהליכים סדירים, את עמדותיה של ישראל בסוגיות היסוד של הביטחון הלאומי, ובכלל זה את דרכי פתרונו של הסכסוך עם הפלסטינים. לביצועה או לאי-ביצועה של תכנית

ההינתקות ולדרך שבה תתבצע הלכה למעשה יהיו השלכות מרחיקות לכת גם על החברה הישראלית מבית. ככל שהצלחתה תהיה מלאה, היא תעודד כוחות נורמטיביים ותחזק את יסודות המערכת הדמוקרטית בישראל. כישלונה עלול להתברר, אולי כבר בטווח הקצר, כמבוא להידרדרות חריפה ולהחלשה ניכרת באחד ממרכיבי העוצמה האסטרטגיים העיקריים של ישראל – היוזמה מדינת חוק, המבוססת על חברה בעלת ערכים דמוקרטיים עמוקים, והמסוגלת להתגבר באמצעותם על אתגרים פנימיים, קשים ככל שיהיו.